O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

"Tasdiqlayman"
Jizzax davlat pedagogika universiteti
rektori prof. Sh.S.Sharipov
____
2022-yil "___" ________

SHAXMAT- SHASHKA VA UNI O'RGATISH METODIKASI FANINING O`QUV DASTURI

Bilim sohasi:	**100000**	**Ta'lim**
Ta'lim sohasi:	**110000**	**Ta'lim**
Ta'lim yo'nalishi:	**60112200**	**jismoniy madaniyat**

Jizzax – 2022

Fan/Modul kodi 351SHSHUM02		O`quv yili 2022-2023	Semestr III	Kreditlar 2
Fan/Modul kodi Tanlov fan		Ta`lim tili O`zbek		Haftadagi dars soatlari 2
	Fanning nomi	Auditoriya mashg`ulotlari (soat)	Mustaqil ta`lim (soat)	Jami yuklama (soat)
1.	Shaxmat- shashka va uni o'rgatish metodikasi	Ma`ruza-12 Amaliy-18 Jami: 30	30	60

2. **Fanning mazmuni** – Shaxmat-shashka va uni o'rgatish metodikasi fani nazariy va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan hamda jamoaviy asosda tashkil etiladi. O`quv mashg`uloti davomida talabalar Shaxmat va shashka o'yini fanining maqsadi hamda vazifalari, Shaxmat va Shashka o'yinining kelib chiqishi va rivojlanish tarixi, Shashka va shaxmat donalarida yurish o'yin qoidalarini o'rgatish, Shaxmat va Shashka musobaqalariga tayyorlanish va o'tkazish, O'zbekistonda shaxmat o'yini rivojlanishi, Shaxmat o'yin to'garaklarini tashkil etish, Shashka o'yini bo'yicha O'zbekiston sportchilarni xalqaro musobaqalarda ishtirok etish, shaxmat-shashka bo'yicha musobaqalarni tashkil qilish va o'tkazish, musobaqa hujjatlari, hakamlik qilish haqida malakalarga ega bo'lishi kerak.

Fanni o'qitishning maqsadi – bo'lajak mutaxassislarni "Shaxmat-shashka va uni o'rgatish metodikasi" o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar do'rasida shaxmatni kelib chiqish tarixi, rivojlanish bosqichlari, turkumlari, shaxmat va shashka o'yini fanining maqsadi hamda vazifalari, shaxmat figuralarini o'rganish, shaxmat figuralarini yurish yo'nalishini o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari usullari va vositalari to'g'risidagi ilmiy-nazariy bilimlarni shakllantirishdir.

Fanni o'qitishning vazifalari – talabalar bilan o'quv mashg'ulotlari ko'rsatilgan o'quv dasturlari asosida nazariy va amaliy mashg'ulotlar shaklida o'tkaziladi. Shu mashg'ulotlar jarayonida ruxli endshpillar , debyut tamoyillari va shaxmatchining debyut repertuari, shaxmat va shashka o'yini fanining maqsadi hamda vazifalari,

shaxmat o'yini tarixi va rivojlanishi, shaxmat figuralarini yurish yo'nalishini o'rganish, shashka donalarini yurish yo'nalishini o'rganish, shaxmat strategiyasi va o'yini asoslari, sipohlarning piyodaga qarshi kurashi, kombinatsiyalar, ruxli endshpillar, shashka o'yinini o'rgatish, doskalarga terishni o'rgatish, ikki yoqlama zarba, tuzoq qo'yishni o'rgatish, ikki ruh bilan mot qilish, shaxmat-hashka bo'yicha musobaqalarni tashkil qilish va o'tkazish, musobaqa hujjatlari, hakamlik qilish kabi vazifalarni ko'zda tutadi.

II. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari. 12soat)

1-mavzu. Shaxmat o'yinining tarixi va O'zbekistonda rivojlanishi. (2 soat)

Shaxmat o'yinining qayerdan kelib chiqqanligi to'g'risida ko'pgina afsonalar va har xil taxminlar ko'p bo'lsada, lekin aniq faktlar hozircha juda kam. bu o'yinning rivojlanishida O'rta Osiyo xalqlari muhim rol o'ynagan. Abu Rayhon Beruniyning "Hindiston", Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlai sa'dayn va majmai bahrayn", Alisher Navo'yning "Majolis un nafois", "Lisoni uttayr", Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" va boshqalar tarixiy asarlarda shaxmat (shatranj)ga oid qimmatli ma'lumotlar bor. O'zbekistonda Shaxmat o'yinining rivojlanishi, shaxmat sport turiga bo'lgan e'tibor, shaxmat bo'yicha o'zbekiston sportchilari va boshqa nazariy ma'lumotlar.

2- mavzu. Shaxmat o'yin qoidalarini o'rgatish. (2 soat)

Shaxmat o'yini taxtadagi donalarni yurish, ya'ni ularni bir xonadan ikkinchisiga olib qo'yish bilan o'ynaladi. Raqiblar navbatma-navbat yuradilar. O'yinni do'm oq tamon boshlaydi. Oqlarning birinchi yurishidan keyin qoralar o'zining birinchi yurishini qiladi, so'ngra oqlar o'zining ikkinchi yurishini qiladi va hakazo haqida ma'lumot oladilar.

3. O'ynovchilardan qaysi biri oq bilan o'ynashi (va, demak o'yinni boshlashi) kerakligini aniqlash uchun ikki o'rtada chek tashlanadi. Keyin ikki taraf oq-qora bilan navbatmanavbat o'ynaydi. Turnirlarda kim oq, kim qora va va kim bilan kim o'ynashi kerakligi maxsus jadvalda belgilangan va hakazo haqida ma'lumot oladilar. O'ynovchilar o'yinni yutishga yoki (ahvol mushkullashib qolsa) durang qilishga intilib, asta-sekin shu maqsadga erishmoq uchun xar bir yurishda har-xil manevr qilishadilar va o'yin rejalarini tuzib chiqadilar. Ana shu umumiy o'yin rejalari shaxmat strategiyasi deb, o'sha mo'ljallangan rejani amalga oshirish usullarini o'rganamiz.

3- mavzu. Shaxmat o`yinida hujum va himoya. (2 soat)

Shaxmat taxtasida kurash raqiblarning bir – biriga hujum qilishi, ustunlikka erishish markazdan, o'ng qanotdan, chap qanotdan hujum qilish usullari. Shaxmat taxtasida himoyalanish, sipoxlarni asrab qolish, shoxni himoya qilish, o'z zonasini himoyalash va qarshi xujum, tuzoq qo'yish.

Donalarni urishtirishga qaror qilishdan oldin, bunday donalarning solishtirma kuchini bilish kerak chunki donalarni urishtirish foydali bo'lishi ham, zararli bo'lishi ham mumkin. Bizga ma'lumki, dona qanchalik harakatchan bo'lsa, uning kuchi ham shunchalik zo'r bo'ladi.

4-mavzu. Shashka o'yinining paydo bo'lishi va O'zbekistonda rivojlanishi. (2 soat)

Shashka o'yinining kelib chiqishi, bu o'yinning rivojlanishida O'rta Osiyo xalqlari muhim rol o'ynagan, O'zbekistonda Shashka o'yinining rivojlanishi, shashka sport turiga bo'lgan e'tibor, shashka sport turi bo'yicha o'zbekiston sportchilari va boshqa nazariy ma'lumotlar.

5- mavzu. Shashka o'yinning asosiy tamoyillari. (2 soat)

O'yinning asosi qilib strategik kurash rejasi olinishi kerak. Muhim strategik usullar–markaz uchun kurash va raqib markazini o'rab olish. Strategik rejani o'z ichiga oladigan masalalar: kuchlarni to'g'ri joylashtirish, doskaning markazidagi muhim xonalarni egallash, raqibning turli zaifliklaridan foydalanish, hujum va himoya, yorib o'tishga tayyorlanish, raqib vaziyatini bog'lash yoki siqib qo'yish va hokazolar haqida ma'lumotlar beriladi.

Doskaning turli qismlari har xil ahamiyatga ega, shuning uchun o'sha xonalarda turgan donalar kuchli va kuchsiz bo'lishi mumkin. Shashka doskasining ayrim maydonlarini o'rganish uchun uni odatda shartli qismlarga bo'linadi. Har bir tomonda o'ng va chap qanotlar bo'ladi, ularning har birida 6 tadan shashka joylashishini, yurilishini o'rganamiz.

6-mavzu. Shaxmat-shashka sport turidan musobaqalar nizomini tuzishni o'rganish. (2 soat)

Musobaqa mavzusi, nizom talablari, tashkil qilish va o'tkazish va tashkiliy ishlar, taqdirlash, hakamlar va boshqa ishlarni rejalashtirish.

4. **III. Amaliy mashg'ulotlari bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar.**

Amaliy mashg`ulot darsi uchun zarur ko`rsatmali va tarqatmali materiallarni oldindan tayyorlab qo`yishi zarur. Amaliy mashg`ulotda ko`proq talabalar bilan guruhini bir nechta kichik guruhlarga ajratib o`qitishning yangi innovasion pedagogik texnologiyalari yordamida va metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunda pedagogik texnologiya va metodlar talabalarni mavzu yuzasidan ko`proq mustaqil fikr yuritishga, o`z fikrini bayon etishga undaydi. Darsga bo`lgan qiziqishlarini oshirib, diqqatlarini jamlashga o`rgatadi.

Amaliy mashg'ulotlar multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada hamda sport maydonlarida har bir akademik guruhga alohida o'tiladi. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tilishi nazarda tutiladi.

Amaliy mashg`ulot darslarini dastur bo`yicha sifatli o`tilishini talabalar bilimining o`z vaqtida adolatli va xolisona baholanishini fandan amaliy mashg`ulotni olib boruvchi o`qituvchi muntazam nazorat qilib borishi lozim.

Amaliy mashg'ulotlarda tavsiya etiladigan mavzular. (18 soat)

1-mavzu. Shaxmat odobi va amaliy o'yin. (2 soat)

2-mavzu. Shaxmat o'yinida hujum qilish usullarini o`rganish. (2 soat)

3-mavzu. Shaxmat o'yinida himoya qilish usullarini o`rganish. (2 soat)

4-mavzu. Shaxmat o`yinida mot qilish usullari (2 soat)

5-mavzu. Shaxmatda kombinasiyalar. (2 soat)

6-mavzu. Shashka donalarini yurish qoidalari. (2 soat)

7-mavzu. Shashka o`yinida hujum qilish usullarini o`rganish. (2 soat)

8-mavzu. Shashka o`yinida himoya qilish usullarini o`rganish. (2 soat)

9-mavzu. Shashka o`yinida kombinasiyalarni amalga oshirish. (2 soat)

IV.Mustaqil ta`lim va mustaqil ishlar.

Talabalarning mustaqil ta'limi quyidagi turlarda tashkil etilishi lozim:

- auditoriya mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rish;
- auditoriyadan tashqari vaqtda mustaqil ish topshiriqlarini bajarish;
- fan (modul) bo'yicha mavzularni mustaqil ravishda Axborot-resurs markazlari, (talabalar turar joylari)da o'qib-o'rganish.

Auditoriya mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- ma'ruza, amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- nazorat ishlariga tayyorgarlik ko'rish;
- intihonga tayyorgarlik ko'rish.

Auditoriyadan tashqari vaqtda bajariladigan mustaqil ishlar quyidagi turlarda amalga oshirilishi tavsiya etiladi:

- konspekt yozish;
- glossariy tuzish;
- individual va jamoaviy o'quv loyihasi tuzish;
- manbalar bilan ishlash;
- darsdan tashqari mashg'ulot ishlanmalarini tayyorlash.

IV.1. Mustaqil ta`lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Shaxmat o'yinining paydo bo'lishi va jahonda rivojlanishi
2. O'zbekistonda shaxmatning rivojlanishi
3. Shaxmat taxtasi va alifbosi
4. Shaxmatda donalarning yurilishi
5. Shaxmatda yurishlarni yozish
6. Shaxmatda rakirovka
7. Shaxmatda o'yin qoidalari
8. Shaxmatda kisht va mot
9. Shaxmatda donalarning solishtirma kuchi
10. Shaxmatda xujum qilish va himoyalanish
11. Shaxmatda qisqa o'yinlar
12. Shaxmatda eng oddiy o'yinlar
13. Shaxmatda durang holatlari
14. Shaxmatda strategiya va taktika asoslari
15. Shaxmatda ayrim donalarning harakatchanligini cheklash
16. Shaxmatda kombinatsiya
17. Shaxmatda debyutdagi vazifalar
18. Shaxmatda asosiy debyut variantlari
19. Shaxmatda ochiq debyutlar
20. Shaxmatda yarim ochiq debyutlar
21. Shaxmatda yopiq debyutlar
22. Shaxmatda piyodali endshpillar
23. Shoh bilan ikki piyoda shohga qarshi
24. Shoh bilan ikki piyoda shoh bilan bir piyodaga qarshi
25. Tomonlarda ikkitadan va undan ortiq piyoda qolganda
26. Farzinning piyodaga qarshi kurashi
27. Ruhning piyodaga qarshi kurashi
28. Fil yoki otning piyodaga qarshi kurashi
29. Shaxmatda otli endshpillar
30. Shaxmatda filli enshpillar
31. Shaxmatda ruxli endshpillar
32. Shaxmatda farzinli enshpillar
33. Shaxmat bo'yicha musobaqalarni tashkil qilish va o'tkazish
34. Yosh shaxmatchilarni tayyorlash metodikasi
35. Shaxmatga dastlabki o'rgatish.
36. Shaxmatdan test savollari tuzish.
37. Shashka o'yini tarixi.
38. O'zbekistonda shashkani rivojlanishi.
39. Shashkani o'yin qoidalari
40. Vaqtni nazorat qilish soat bilan ishlash
41. Rikoshet o'yini qoidalari
42. Markazni olish qoidalari
43. Hujum qoidalarini tushuntirish
44. Himoya qoidalarini tushuntirish
45. shashkani kuchli va sust markazlari
46. Shashkada hujum qoidalarini tushuntirish
47. Shashkada himoya qoidalarini tushuntirish
48. Debyut o'yinlari qoidalari
49. Shashkada markaz uchun kurash
50. Orqada qolgan shashkalarni o'yindan chiqarish qoidalari
51. Shashkada Ikki tomonlama damkaga chiqish.

V. Ta`lim natijalari/Kasbiy kompetensiyalar.

Fanni o'zlashtirish natijasida talaba:

talabalar bilan o'quv mashg'ulotlari ko'rsatilgan o'quv dasturlari asosida nazariy va amaliy mashg'ulotlar shaklida o'tkaziladi.

Shu mashg'ulotlar jarayonida

- ruxli endshpillar
- debyut tamoyillari va shaxmatchining debyut repertuari
- shaxmat va shashka o'yini fanining maqsadi hamda vazifalari
- shaxmat o'yini tarixi va rivojlanishi
- shaxmat figuralarini yurish yo'nalishini o'rganish
- shashka donalarini yurish yo'nalishini o'rganish
- shaxmat strategiyasi va o'yini asoslari
- sipohlarning piyodaga qarshi kurashi
- kombinatsiyalar
- shashka o'yinini o'rgatish
- doskalarga terishni o'rgatish
- ikki yoqlama zarba
- tuzoq qo'yishni o'rgatish
- ikki ruh bilan mot qilish
- shaxmat-shashka bo'yicha musobaqalarni tashkil qilish va o'tkazish
- musobaqa hujjatlari
- hakamlik qilish kabi vazifalarni o'ganadilar va o'zlashtiradilar.

6. **VI. Ta`lim texnologiyalari va metodlari.**

- Ma'ruzalar;
- Interfaol keys-stadiylar;
- Seminarlar (mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar);
- Guruhlarda ishlash;
- Taqdimotlarni qilish;
- Individual loyhalar;
- Jamoa bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyhalar.

7. **VII. Kreditlarni olish uchun talablar.**

Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtirish, tahlil natijalarini to`g`ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish, joriy nazorat, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha yozma ishni topshirish.

Joriy nazorat. Joriy nazorat semestr davomida amaliy mashg'ulotlariga ajratilgan soatlardan kelib chiqib umumiy 30 ball bilan baholanadi.

Jami amaliy mashg'ulotlari bo'yicha o'zlashtirish natijalari 100 ballik tizimda 30 ball bilan baholanadi.

Oraliq nazoratlar. Oraliq nazoratlar semestr davomida ma'ruza mashg'ulotlari o'quv soatidan kelib chiqqan holda 1 marta o'tkaziladi. Oraliq nazorat 100 ballik tizimda 20 ball bilan baholanadi. Oraliq nazorat ishi tarkibida mustaqil ta'lim topshirig'i kiradi.

Oraliq va joriy nazorat uchun ajratilgan ballning 60% ini to'plagan talabalarga yakuniy nazorat topshirishga ruxsat beriladi.

Yakuniy nazorat

Yakuniy nazorat yozma yoki test shaklida o'tkaziladi. Talabaning yakuniy nazoratdagi o'zlashtirishi 100 ballik tizimda 50 ball bilan baholanadi va yakuniy nazorat uchun ajratilgan ballning 60% ini to'plagan talabalar fanni o'zlashtirgan hisoblanadi.

8. **Asosiy adabiyotlar**

1. Yaqubova D.B. Shaxmatning boshlang'ich asoslari. **(o'quv-metodik qo'llanma)** Urganch – 2021.
2. M. Khaylaev, "Shaxmat alifbosi", 2016 y.
3. Y.Polgar, "24 soatda shaxmatni o'rganish" (tarjima) 2017 y.
4. Галиуллин В.Б. ШАХМАТЫ В ШКОЛЕ учебное пособие Уфа – 2019.
5. Волкова Е.И., Прудникова Е.А. Шахматы в школе. Учебное пособие для общеобразовательных организаций. – М: Просвещение, (5 год обучения). 2018.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev 5-avgust, juma kuni "Shaxmatni yanada ommalashtirish va rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaror.
2. Sh.Mirziyoyev 2021-yil 14-yanvardagi "Shaxmatni yanada rivojlantirish va ommaviylashtirish hamda shaxmatchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–4954-son qaror.
3. Yaqubova Dono Baxodirovna. Shaxmatning boshlang'ich asoslari. UrDU noshirlik bo'limi, 2021. 192 bet.
4. Е.А.Прудникова, Е.И.Волкова Шахмат в школе. методические рекомендации. Мoквa 2017.
5. В. М. Самборский. Планирование, организация и проведение занятий по шахматам методическое пособие. Ульяновск УлГТУ 2021.
6. E.Umarov, N,Soatov, B,Xidoyatov Shaxmat bo'yicha sport tugarak mashg'ulotlarini tashkil etish yuzasidan metodik tavsiyalar Toshkent 2013 yil
7. Livisskiy A.N Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi Toshkent: 1995 yil.
8. Salomov R.S. Sport mashg'ulotning nazariy asoslari – Toshkent., O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya universiteti, 2005 yil.
9. Goncharova O.V. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish Toshkent., O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya universiteti 2005 yil.

Internet saytlari:

1. https://www.sciencedirect.com
2. http://www.ziyonet.uz
3. www.edu.uz
4. www.google.uz
5. www.gov.uz

9. Shaxmat-shashka va uni o'rgatish metodikasi fanining o`quv dasturi Jizzax davlat pedagogika universiteti Kengashining 2022 yil "08" avgustdagi № 1-sonli Kengash qarori bilan tasdiqlangan.

10. **Fan/modul uchun ma'sullar:** A.Hasanov "Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi" kafedrasi o'qituvchisi

11. **Taqrizchilar:** N.I.Davronov Buxoro davlat universiteti "Jismoniy madaniyat nazariyasi va uslubiyati kafedrasi" katta o'qituvchisi.
A.I.Olimov "Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi kafedrasi" (PhD) v/b. dotsent.